

Rıfat N. Bali: Cumhuriyet Döneminde Azınlıklar Politikası

Posted on 28/05/2015

Osmanlı İmparatorluğu'nu devralan ve Kurtuluş Savaşı sonrası kurulan cumhuriyetin ilk yıllarında peşpeşe yürürlüğe konan kanunlar çağdaş ve laik bir Türkiye kurmayı amaçladı. Bu yeni Türkiye Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî ve idari yapısını tamamen red eden ve bu yapıyı değiştirmeyi hedefleyen bir cumhuriyet rejimi oldu. Cumhuriyetin siyasî ve idari yapılanmasını red ettiği Osmanlı İmparatorluğu'ndan red edemeden devralmış olduğu miras ise azınlıklar oldu. Bundan dolayı Lozan Antlaşması'nın müzakeresi sırasında en büyük tartışmalar azınlıklar ile ilgili maddelerde meydana geldi. [1] 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'nın azınlıkların haklarını teminat altına alan maddeleri ile de azınlıklar yeni cumhuriyette kendilerine yeni bir gelecek inşa etmenin yollarını aramaya başladılar.

TEK PARTİ DÖNEMİ

Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili 37 ilâ 45. maddeleri azınlıkların Osmanlı İmparatorluğu altında yaşadıkları cemaat ve "millet" düzenine benzer bir düzenin devamını teminat altına aldı.

Lozan Antlaşması'ndaki bu maddeler nedeniyle azınlıklar kendi kültürel kimliklerini, cemaat yapılarını, dillerini muhafaza ederek yüzyıllardan beri süre gelen ve alışmış oldukları "millet" düzenini devam ettireceklerini umdular, ancak kısa zamanda fiiliyatta bunun böyle devam edemeyeceğini idrak ettiler. Yeni cumhuriyet bir ulus-devlet yaratma amacını güttü. Bu süreç içinde topraklarında yaşayan tüm etnik unsurları "tek dil-tek ülkü-tek hars"

düsturu doğrultusunda bir millî kimlik, bir Türklük potasında eritmeye kararlı oldu. Bu kararlılık en çok azınlıklara karşı takınılan tutumla ve uygulamalarla kendini gösterdi. Yeni cumhuriyet bir yandan tüm etnik unsurları Türklük potasında eritmeye çalışırken, diğer yandan buna tezat teşkil edercesine Lozan Antlaşması'nca tanınmış olan azınlık haklarıyla azınlıkların kendi cemaat yapılarını muhafaza etmelerine, ve millet düzenine benzer bir şekilde yaşamlarını sürdürmesine izin ver(e)me(z)di. Bu konuda en büyük engel Lozan Antlaşması'nda azınlıkların korunmasıyla ilgili bölümde yer alan 42. madde oldu. Bu madde azınlık cemaatlerine kendi dinî şeriatlarına uygun bir özel hukuk uygulaması hakkını tanıdı, gayri müslim azınlıkların aile ve kişisel durumlarıyla ilgili hukukî tedbirlerin “azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca” bir çözüme bağlanmasını öngördü. Bu madde bir yerde azınlıkların Osmanlı İmparatorluğu altında sürdürmüş oldukları uygulamanın devamını garanti ediyordu, ancak 17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilen Medenî Kanun'dan sonra yeni cumhuriyetin bu tür bir özel hukuk uygulamasına müsaade etmesi mümkün değildi ve nitekim de etmedi. Azınlıklar görünürde kendi serbest iradeleriyle, ancak gerçekte siyasî makamların ve basının telkinleriyle 42. maddeden feragat ettiler. Feragat eden ilk azınlık cemaati Yahudi cemaati oldu, onu Ermeni ve Rum cemaatleri takip ettiler. [2]

Bu değişim sürecinde siyasî iktidarın birincil hedefi azınlıkların Türkleştirilmeleri oldu. [3] Bu kendini hem kültürel hem de iktisadî alanlarda gösterdi. Kültürel alanda azınlıkların Türkleştirilmeleri “tek dil-tek ülkü-tek hars” düsturunun günlük yaşama uygulanmasıyla oldu. Azınlıkların Türkçe konuşup yazmaları, adlarını Türkçeleştirmeleri, Türk harsına intibak etmeleri ve dinsel/etnik kimliklerini unutup sadece ve sadece Türklük ülküsüne sadık olmaları istendi. Azınlıkları kültürel anlamda Türkleştirmenin birincil hedefi Yahudi cemaati oldu. Siyasî iktidar ve kamuoyu tarafından Rum ve Ermeni cemaatlerinin millî dilleri Rumca ve Ermenice olarak kabul edildiğinden bu cemaatlerin bu dillerde konuşmaları her ne kadar kamuoyu tarafından yadırgandıysa ve onların da Türkçe konuşmaları teşvik ve telkin edildiyse de, esas hedef Yahudiler oldu. Yahudiler'in esas hedef olmalarının nedeni de Yahudi vatandaşların siyasî iktidarın Yahudiler'in millî dili olarak kabul ettiği İbranice yerine İspanya'dan göç edip Osmanlı İmparatorluğu'na yerleştikleri 1492'den bu yana konuştukları

ve bir yerde kendi millî dilleri halini almış olan İspanyolca konuşmaları oldu. [4] Türkiye Yahudiler'i arasında Türkleşmenin ateşli ideologu Moiz Kohen, namı diğer Tekinalp oldu. Tekinalp Tevrat'taki On Emir'den esinlenerek Yahudiler'in Türkleşmeleri için ne yapılması gerektiği konusunda kendi Evâmîr-i Aşere'sini ilân etti. [5]

İktisadî alandaki Türkleştirme Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermayeli ticari müesseselerde istihdam edilen azınlıkların sayıları ile ilgili olarak bir kotanın uygulanmasıyla kendini gösterdi. 1923 yılına kadar bu müesseselerin yönetici ve memur kadrolarının yüzde 90'ı gayri müslim ve yabancı uyruklu kişilerdi. 1923 yılında tüm yabancı şirketlere Müslüman memur çalıştırmaları şart koşuldu. [6] Bu karar gereğince yabancı müesseselerde çalışan personelin yüzde 50'sinin Türk (Müslüman) olmaları şart koşuldu, bu şartı uygulamayan müesseselerin de kapatılacakları bildirildi. [7] Müttefik Kuvvetleri yüksek komisyonerlerinin bu uygulamanın Lozan Antlaşması'nın 39. maddesini ihlâl ettiğine dair itirazları da Türk makamları tarafından red edildi. Türk makamları *"Türk hükümetinin ülkenin çoğunluğuna ait unsurların ülkedeki önemli bir iş alanına iştirak etmekten mahrum kalmamalarına ciddi bir şekilde dikkat etme hakkına sahiptir. Lozan Antlaşması'nın 37. ve 39. maddelerinin hükümleri, Türk hükümetinin bu hakkına aykırı olmadığı gibi, hükümetin bu görevini de azaltmaz"* şeklinde cevap verdi. [8] Bu cevapta dikkat çekici olan kullanılmış olan "ülkenin çoğunluğu" tabiri oldu. Bu da 1924 Anayasası'nda yer alan dil, din, ırk farkı olmaksızın vatandaşların eşit olacakları hükmünde yer alan eşitliğin kâğıt üstünde kaldığını ve Müslüman-gayri müslim ayrımının mevcut olduğunu bir kez daha hatırlatmış oldu. İktisadî alandaki Türkleşme bir yerde Millî Kurtuluş Savaşı'nın bir devamı olan "İktisadî Kurtuluş Savaşı" anlamına geldi, "Millî İktisat" ilkeleri ile uyumlu oldu. Esas amaç ticarî ve sınaî faaliyetlerde gayri müslim unsurun yerine (Müslüman) Türk unsurunun ikame edilmesi oldu. [9]

Cumhuriyetin ilk yıllarında yüzyılların birikimi olan bir durumu aniden değiştirmeyi amaçlayan bu uygulamalar azınlıklar üzerinde büyük baskı yarattı. Elle tutulamayan ve Tek Parti döneminin atmosferi içinde kamuoyuna yansımayan bu baskının azınlıklar üzerinde

yaratmış olduğu tepkinin dışa yansıyan tek tezahürü Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) 1930 yılında kurulmasından sonra SCF adaylarının da katıldıkları ilk belediye seçimlerinde görüldü. Bu seçimlerde azınlıklar ezici bir çoğunlukla SCF lehine oy kullandılar ve CHF aleyhine gösteride bulundular. [10]

Tek Parti döneminde azınlıklara karşı uygulanan baskının bir diğer türü de 5 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun uygulama şekli oldu. [11] Vakıflar Kanunu'nun 24. maddesinde yer alan Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne irad kaydolunmak üzere vakıf gelirlerinden "yüzde beş kontrol hakkı" kesilmesi hükmü ile, 28 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen 3513 sayılı kanunla [12] Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne azınlık cemaatlerinin vakıflarını yönetecek olan mütevelliyi seçip tayin etme hakkının verilmesi, bu baskının can alıcı noktalarını teşkil etti. Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından azınlık cemaatlerini yönetmek için tayin edilen müteveli istisnasız olarak azınlık cemaatlerinin en sevilmeyen kişileri arasından seçildi. [13]

1924 Anayasası'nın Müslüman, gayri müslim farkı gözetmeksizin öngördüğü eşitliğin fiiliyatta uygulanamamasındaki esas neden azınlıkların istenildiği kadar çabuk Türkleşmemeleri olmadı. Esas neden azınlıkların Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Anadolu topraklarının Müttefik kuvvetler tarafından işgâl edildiği dönemde sergilemiş oldukları davranışların sokaktaki vatandaş ile siyasî iktidarın halet-i ruhiyelerinde ve zihinlerinde sarsılmaz bir şekilde yer etmiş olması oldu. Bu dönemde Ermeni toplumunun bir kesiminin milliyetçi ve ayrılıkçı emeller gütmesi, trajik sonuçları herkes tarafından bilinen Ermeni tehciri kararının alınmasına yol açtı. Yunan ordusu İzmir'i işgâl ettiğinde İzmirli Rumların bir bölümünün Yunan işgâl kuvvetlerine sevgi gösterilerinde bulunmaları, Türk (Müslüman) vicdanı üzerinde kolay kolay silinmeyen ve izleri günümüze kadar uzanan bir etki yarattı. Bu nedenle azınlıklar günlük yaşamda, kamuoyunda ve siyasî iktidar gözünde daima geçmiş sicilleri pek temiz olmayan gayri müslimler olarak görüldüler ve Anayasa'da mevcut olan ve herkese hiçbir ayırım uygulanmaksızın tatbik edilmesi gereken haklardan eşit bir şekilde faydalanamadılar. Müslüman-gayri müslim ayrılığı uygulamada azınlıkların kamu

hizmetlerinde istihdam edilmemeleri şeklinde kendini gösterdi.[14] Azınlıkların tam anlamıyla Türkleşmemiş olmaları da onların siyasî iktidar ve kamuoyu gözünde “daha az güvenilir” kişiler olduğuna dair yerleşik kanaatin perçinleşmesine de yol açtı. Kamuoyunda ve siyasî iktidar gözünde 1924 Anayasası’nın öngördüğü din tefriki olmadan herkese eşitlik tanıyan “Türk” kavramı fiiliyatta sadece “Müslüman Türk” anlamına geldi. [15]

Bu anlayışın sadece sokaktaki adamın ve neticede kamuoyunun bir kanaati olmayıp siyasî iktidarın bir anlayışı olduğunun en güzel örneklerine 1934 yılında Trakya’da Yahudi vatandaşların yaşadıkları şehirlerde meydana gelen ve esas amacı Trakya’nın Türkleşmesi ve yabancı unsurlardan arındırılması olan Yahudi karşıtı olaylar, [16] 1941 yılında yirmi kur’a gayri müslim ihtiyatların silah altına alınmaları [17] ve 11 Kasım 1942 tarihinde yürürlüğe giren Varlık Vergisi Kanunu vakalarında görüldü. [18] Cumhuriyetin ilk yıllarında başlamış olan iktisadî Türkleştirme hareketi 1942 yılında henüz hedefine ulaşamadığı, yani ticari ve sınaî hayata hâkim ve azınlıkların yerini almış bir Müslüman Türk burjuvazisi yaratamadığı için Varlık Vergisi uygulamasıyla zor usuller kullanılıp arzulanan sonucun çabuklaştırılması amaçlandı. Varlık Vergisi azınlık tüccar ve sanayicilerinden müteşekkil bir burjuva sınıfının, çalışma kamplarına gönderilme pahasına da olsa, Müslüman-Türk burjuvazisi ile ikame edilmesi amacını güttü ve de bu amaca ulaştı. Varlık Vergisi’nin en büyük zararı 1923 yılında başlamış olan azınlıkları Türkleştirme faaliyetlerinin yavaş yavaş zemin kazandığı ve azınlıkların Tek Parti iktidarına karşı güven duymaya başladıkları bir sırada bu güveni yerle bir etmesi oldu. Bu olay azınlıklara bir kere daha cumhuriyetin laiklik ilkelerine rağmen Osmanlı’nın “millet” kavramının bir mirası olan Müslüman-gayri müslim ayrımının halen geçerli olduğunu ve siyasî iktidarın ve kamuoyunun gözünde gayri müslimlerin zımmî, yani “ikinci sınıf vatandaş” olarak görüldüklerini, hafızalarda çok uzun yıllar yer edecek bir şekilde, hatırlattı.

ÇOK PARTİLİ DEMOKRASİ DÖNEMİ Mutlu balayı - DP dönemi

1. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Türkiye çok partili demokrasi dönemine girdi. Bu gerek Türkiye'nin siyasî ve toplumsal yaşamı ve gerekse azınlıklar için yepyeni bir sayfanın açılması demek oldu. Bu dönemde Yahudi asıllı DP İstanbul milletvekili Salamon Adato'nun teklifiyle 31 Mayıs 1949 tarihinde kabul edilen 5404 sayılı kanunla Vakıflar Kanunu'nda yer alan azınlık cemaatlerine ait vakıfların gelirlerinden "yüzde beş kontrol hakkı" kesilmesi hükmü ile, azınlık cemaatlerine ait vakıfları idare edecek mütevellilerin Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından tayin edilmesi kararı iptal edildi. Böylece azınlık cemaatleri mütevellilerini kendileri seçmeye başladılar.

Azınlıkların CHP'ye şiddetli bir şekilde muhalif olduklarının tek ipucuna 1930 yılında yapılan belediye seçimlerinde rastlanmıştı. Azınlıkların Tek Parti döneminde çekilen sıkıntıların bir sonucu olarak CHP karşıtı tutumlarının devam ettiği bir kez daha 14 Mayıs 1950 seçimleri vesilesiyle görüldü. Bu seçimlerde azınlıklar ezici bir şekilde DP lehine oy kullandılar ve DP'nin iktidara gelmesinde önemli rol oynadılar. Tek parti döneminde rastlanan azınlıklara karşı güdülmüş olan ayrımcı siyasete bu dönemde artık pek rastlanmaz oldu. Azınlıkları Türkleştirme politikası da uygulamada büyük ölçüde amacına ulaşmış olduğu için istisnâî vakalar dışında kamuoyunun ve de hükümetlerin gündeminden düştü. 14 Mayıs 1950 tarihinde başlayan DP iktidarı döneminde DP ile azınlıklar arasında bir balayı havası sürdü. Bu dönemde her üç azınlık cemaatleri milletvekilleri sayesinde TBMM'de temsil edildiler. [19] O yıllarda azınlıkların özellikle İstanbul'da yoğun bir şekilde ikâmet etmeleri ve temsil ettikleri oy potansiyeli açısından İstanbul'dan seçilecek milletvekillerini belirleyici önemde olmaları DP-azınlık ilişkileri açısından önemli bir etken oldu. DP bu oy potansiyeli nedeniyle azınlık cemaatleriyle daima çok sıcak ilişkiler içinde oldu. Bu sıcak ilişkiler 6-7 Eylül 1955 olayları ile ciddi bir darbeye uğradı. [20] 6-7 Eylül 1955 olayları, kamuoyundaki yaygın kanaatin aksine, görünürde sadece Rumlar'a ait mağazalara ve kiliselere karşı bir hareket olmuşsa da diğer azınlıklar da bu yağma olayında ciddi maddi zararlara uğradılar. 6-7 Eylül olayları başta Rum azınlık olmak üzere Ermeni ve Yahudi azınlıkların hafızalarında uzun

yıllar boyunca hatırlanacak bir iz bıraktı, bunun neticesi de hemen görüldü. 1956 ve 1957 yıllarında Türkiye'den İsrail'e olan göçte birden bir sıçrama görüldü. [21] 6-7 Eylül olaylarına rağmen azınlıklar DP yanlısı olmaya devam ettiler ve bu olayı takip eden 1957 milletvekili seçimlerinde gene DP'ye oy verdiler ve TBMM'ye milletvekili gönderdiler.

27 Mayıs 1960 ihtilâli ile sona eren DP döneminden sonra kurulan 1961 Kurucu Meclisi'nde Cumhurbaşkanı Org. Cemal Gürsel dengeleri muhafaza etmeye özen gösterdi, azınlıkları devlet başkanlığı kontenjanından faydalandırdı ve her üç azınlık cemaati bu mecliste temsil edildiler. [22] 1961 Kurucu Meclisi'nde yer alan azınlık temsilcileri uzun bir süre için TBMM'de yer alan son azınlık temsilcileri oldu. TBMM'de bir daha azınlıklara mensup milletvekili görmek için 1995 yılının sonunu beklemek gerekti. 24 Aralık 1995 milletvekili seçimlerinde Yahudi asıllı Cefi Kamhi DYP İstanbul milletvekili seçildi.

1946 sonrası dönemi niteleyen önemli özelliklerden biri de Türkiye'de yaşayan azınlıkların Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkilerinde ortaya çıkan ihtilâflardan (Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde Kıbrıs ihtilâfı gibi) veya Ortadoğu bölgesinde meydana gelen savaş veya siyasî krizlerden (İsrail-Filistin-Arap ülkeleri sorunu) etkilenmeleri olmuştur. Milliyetçi ve sağ basın tarafından sürdürülen kışkırtmalarla alevlenen kamuoyunun bir bölümü azınlık vatandaşlarına karşı sürekli sözlü saldırı ve sataşmalarda bulundu ve onları yazılarla ve karikatürlerle aşağıladı. 6-7 Eylül hâdisesinde görüldüğü gibi basının kışkırtmasıyla başlayan bu sataşmalar çığrından çıkıp bir kitlesel yağma haline de dönüşebildi. Bu nedenle Türkiye'de yerleşik Rum asıllı vatandaşların Yunanistan'a göç etmeleri hep Türk-Yunan ilişkilerinin gergin olduğu ve Kıbrıs ihtilâfının gündemi işgâl ettiği dönemlere rastladı. [23] Azınlıklara kendi iradelerinin dışında gelişen siyasî olaylardan ötürü son derece güvensiz bir ortam içinde yaşadıkları ve saldırılara açık oldukları muhtelif vesilelerle hatırlatıldı. Kıbrıs ihtilâfı nedeniyle siyasî gerilimin doruk noktada olduğu bir ortamda başbakan Suat Hayri Ürgüplü 16 Ekim 1965 tarihli basın toplantısında sarf etmiş olduğu *"bugün Kıbrıs'ta bir Türk öldürülürse, bir Türk'ün kanı aksa, İstanbul'da ne olacağını ben temin edemem. Bunları ve muhtemel olayları önlemek için sıkı polis tedbirleri alınmıştır. Bu tedbirler daha*

önce de mevcuttu, ben bir 6-7 Eylül hâdisesinden korkarım” sözleri bu gerçeğe bir örnek teşkil etti. [24] Bu konuşmaya cevaben dönemin Cumhurbaşkanı Org. Cemal Gürsel hemen ertesi gün bu demecin talihsiz bir konuşma olduğunu belirtip memnuniyetsizliğini “bu sözler çok sinirli zamanda söylenebilecek sözlerdir. Başbakanın nasıl bu türlü konuştuğunu anlayamıyorum. Türkiye bir aşiret değil bir devlettir. Kendi mesuliyetini kendi gücü ile yürütür, tedbirlerini alır. 6-7 Eylül hâdiselerini hatırlamak bile üzücüdür. Bu sözleri ben kabul etmiyorum” şeklinde ifade etti. [25] Org. Gürsel’in tekzibine rağmen Ürgüplü’nün sözleri bir gerçeği yansıttı ve azınlıkların kamuoyu tarafından daima “yerli” olmayan, aramızda yaşayan yabancı unsurlar olarak görüldüklerini bir kez daha hatırlattı.

1961 sonrası dönemde siyasî iktidarların azınlıklarla ilgili belirli bir politikası olduğu görülmedi. Bu bir yerde azınlıkların nüfus itibariyle artık pek bir önemi kalmamış olmalarından da ileri geldi. Azınlıklar Türk toplumunun kenarında yaşayan mikro cemaatler halinde yaşamlarını sürdürdüler. Toplumun azınlıkların varlıklarından haberdar olması sağ basının, veya MNP, MSP ve RP örneklerinde olduğu gibi siyasî partilerin azınlıkları polemik malzemesi yapıp onlara sürekli sataşmaları sayesinde oldu.

AZINLIKLAR-SİYASÎ İKTİDAR İLİŞKİLERİNDE BİR MILAT: KIBRIS HAREKÂTI VE LOBİ FAALİYETLERİNİN BAŞLAMASI

20 Temmuz 1974 tarihinde yapılan Kıbrıs harekâtı ve bu harekâtın sonucunda ABD’nin Türkiye’ye karşı uygulamaya koyduğu silah ambargosu Türkiye’yi o tarihe kadar hiç karşılaşmadığı yeni bir durumla karşı karşıya bıraktı. Bu yeni durum Türkiye’nin dış ülkelerde ve özellikle en büyük etnik kökenli lobi mücadelesinin verildiği ABD Temsilciler Meclisi, ABD Senatosu ve Amerikan siyasî erkinin nezdinde hiçbir lobi gücünün mevcut olmamasının farkına varması oldu. Türkiye’nin hiçbir lobi gücü olmamasının bir sonucu olarak da silah ambargosu kararının alınmasında Amerikan Kongresi’ndeki Rum, Ermeni ve Yahudi asıllı temsilciler etkin oldular. Bu yeni durum karşısında Türkiye kendini hiçbir

tarafından desteğine sahip olmadan rakip sahada siyaset yapar halde buldu. Hazırlıksız yakalanan Türkiye yurtdışı ilişkileri güçlü olan işadamlarının ön saflarda yer aldıkları bir yurtdışı tanıtım seferberliğine girişti. Kıbrıs'a yapılan askeri harekâttan hemen sonra büyük işadamlarından müteşekkil ilk heyet Fransa ve İngiltere'ye gidip Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili tezini anlattı. Bu işadamları heyetinde Profilo Holding A.Ş. yönetim kurulu başkanı Yahudi asıllı Jak V. Kamhi yer aldı. [26] 1975 yılında ABD'ye giden işadamları heyetinde de Jak V. Kamhi'nin yanı sıra Burla A.Ş. sahiplerinden Yahudi asıllı Fred Burla ile Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi Ermeni asıllı Prof. Arman Manukyan da yer aldılar. [27] Bu tür bir üçüncü ziyaret 1977 yılında tekrarlandı ve Jak V. Kamhi ve Fred Burla gezi heyetinde tekrar yer aldılar. [28]

1974 yılı azınlıklar-siyasî iktidar ilişkisi açısından bir kırılma noktası oldu. Siyasî iktidar ABD'de yürütülen ve Türkiye'nin yeni bir oyuncu olarak katıldığı bu lobiler mücadelesinde toplumda ve kamuoyunda temayüz etmiş azınlık vatandaşlarından bir ricada bulundu. Bu faaliyetlerde yer almış olan Yahudi asıllı bir işadamı bu ricayı şöyle tarif etti: *"Türk hükümeti benden Yahudi olarak yurtdışında Türkiye'yi temsil etme görevini yerine getirmemi istemektedir. Ben de yurtdışına bir Türk işadamı olarak, bir Yahudi olarak değil, Türkiye'yi temsil eden bir kişi olarak gitmekteyim. Bugün Türkiye diğer ülkeler gibidir. Düşünceler değişmiştir. Önce Amerikalı sonra Yahudi olunduğu gibi, önce Fransız sonra Yahudi olunabilir. (Biz) önce Türküz. Ancak tabii ki uluslararası toplantılarda beraber olduğum bir Fransız veya İngiliz Yahudisiyle başka bir ilişkim vardır. Aramızda daha iyi bir diyalog kuruluyor. Hükümet bizden Amerikan ve Avrupa lobilerinde bir rolümüz olmasını istedi. Biz de olumlu sonuçlar almak için elimizden geleni yapıyoruz. Ülkeye yardım etmek bizim görevimizdir. Yahudisin, ama ülkenin iyiliği için çalışmaktasın."* [29]

Siyasî iktidar-bürokrasi-işadamları arasında mevcut olan ilişkinin bir devlet-tebaa ilişkisi olduğu, işadamının siyasî iktidara ve bürokrasiye karşı bağımlı ve boynu kıldan ince olduğu bilinen bir gerçektir. Varlık Vergisi gibi son derece öğretici ve zenginleştirici bir deneyimden geçmiş olan azınlığa mensup işadamları kendi boyunlarının diğer işadamlarına

göre biraz daha ince olduğunun bilincindedirler. Böyle bir ortamda siyasî iktidarın işadamlarından istemiş olduğu bu hizmet karşısında işadamlarının, azınlık olsun veya olmasın, bu görevi kabul edip etmeme konusunda tereddüd etmeleri dahi düşünülemezdi ve nitekim tevdi edilen görev kabul edildi.

Kıbrıs'a yapılan askeri müdahaleyle hemen hemen aynı zamanda Türkiye'nin karşısında bir "Ermeni meselesi" de belirdi. Bu bir yandan ASALA terör örgütü militanlarının yurtdışındaki Türk Dışişleri mensuplarını ardı ardına öldürmeleri, diğer yandan ABD'deki Ermeni lobisinin 1915 yılındaki tehcir sırasında hayatını kaybeden Ermenilerin anısına her yılın 24 Nisan gününün "soykırım günü" olarak tescil edilmesi için ABD Temsilciler Meclisi'ne kabul ettirmeye çalıştığı karar taslakları, en nihayet de 1970'li yılların sonunda Washington'da kurulmasına başlanan Holokost Müzesi'ne 1915 yılında vuku bulan Ermeni tehcirini de dahil ettirme çabaları şeklinde kendini gösterdi. 1970'li ve 1980'li yıllar ABD Temsilciler Meclisi'ne ardı ardına verilen soykırım karar tasarılarını önleme ve Holokost Müzesi'nde Ermeni Tehciri'ne yer verilmemesi mücadeleleriyle geçti. Bu mücadelede ABD'de yerleşik Türk toplumunu örgütleyen ve ilk lobi faaliyetlerini başlatan dönemin Washington Büyükelçisi Dr. Şükrü Elekdağ ile, başta Rum ve Ermeni yanlısı olan Amerikan Yahudi lobisini Türkiye tarafına çekmede başarılı olan işadamı Jak V. Kamhi'nin büyük emekleri geçti.

1974 yılından itibaren azınlıklar ile siyasî iktidar arasındaki ilişkiler karşılıklı bir fayda ilişkisine dayandı. Siyasî iktidarlar azınlık cemaatlerinin ileri gelen işadamlarına ve elitlerine sürekli deplasmanda oynanmakta olan bu lobiler maçıında Amerika'daki etnik lobilerin Türkiye'nin tarafında yer alması için dindaşlık bağlarını kullanmalarını ve Türkiye'ye destek olmalarını rica etti. Bunun karşılığında da azınlık cemaatlerinin bürokrasi ve resmî makamlarla olan ilişkilerinde karşılaştıkları güçlükleri aşmada gerekli kolaylaştırıcı desteği verdi.

LOBI FAALİYETLERINE AZINLIK CEMAATLERİNİN KATILIMI

Bu talebin yaratmış olduğu fırsatı en iyi şekilde değerlendiren, İsrail devleti, ABD'deki güçlü Yahudi lobisini meydana getiren Yahudi sivil toplum teşkilâtları ve Türkiye Yahudi cemaatinin elitleri oldu. 1492 yılında İspanya'dan kovulmuş olan Yahudiler'in Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmelerinin 500. yılı olan 1992 yılının yaklaşması bunun için iyi bir vesile oldu. "Beşyüzüncü Yıl" kutlamalarının hazırlığına 1983 yılında başlandı. Bu amaçla 500. Yıl Vakfı'nın kurulması öngörüldü. 25 Ocak 1984 tarihinde dönemin Başbakanı Turgut Özal'a da takdim edilen tasarıyla da bu vakfa devlet desteği sağlandı. [30] Bu şekilde 1974 yılında Jak V. Kamhi'nin neredeyse tek başına başlatmış olduğu bu lobi faaliyetleri 19 Temmuz 1989 tarihinde kurulan ve başkanlığını Jak V. Kamhi'nin yürüttüğü 500. Yıl Vakfı ile de resmî ve kurumsal hüviyetine kavuştu. Azınlıklar arasından birden öne fırlayıp kendini bir başka konuma yerleştirmeyi becerebilmiş olan Yahudi cemaatinin siyasî iktidarlar ile olan ilişkileri de gitgide mükemmelleşti. 1974 yılından beri lobi faaliyetleriyle iç içe olan Jak V. Kamhi 1994 yılında dönemin başbakanı Tansu Çiller tarafından Başbakanlık Dış Tanıtım Müşaviri görevine atanması da bu faaliyetlerin bir doğal sonucu oldu. [31] Babası Jak V. Kamhi'nin başlatmış olduğu lobi faaliyetlerini yavaş yavaş devralan Cefi Kamhi'nin 24 Aralık 1995 seçimlerinde DYP'den İstanbul milletvekili seçilmesiyle de zaten mükemmelleşmiş olan bu ilişkiler taçlanmış oldu. Böylece en son 1961 yılında TBMM'de bir temsilcisi bulunan Yahudi cemaati otuz dört yıl sonra bir kez daha TBMM'de resmen temsil edilmeye başlandı. Aslında bu pek de sürpriz bir sonuç olmadı, siyasî ve toplumsal elitler ile kamuoyunun beklentisi doğrultusunda oldu. Nitekim azınlıkların TBMM'de yer almaları fikrini 1988 yılında dönemin başbakanı Turgut Özal'a açan Sakıp Sabancı azınlık cemaatlerine mensup "itibarlı ve uzman kişilere parlamento üyeliği, büyükelçilik, fahri doktora payeleri verilmesinin ve bazı derneklerin onur başkanlığına tayin edilmelerinin lobicilik açısından yararlı olacağını" ifade etti. Sabancı'nın bu kişilerin kimler olabileceği konusunda Yahudi cemaatinden önerdiği isimler olan Vitali Hakko, Jak V. Kamhi, Eli Acıman ve Eli Burla adlı işadamları ile gazeteci Sami Kohen'in 500. Yıl Vakfı kurucuları arasında ve/veya yönetim kurulunda yer almaları da bir tesadüf olmadı. [32]

1974 sonrasında başlayan Türkiye'nin ABD'deki lobi faaliyetleri azınlıklar-siyasî iktidarlar ilişkisinde bir dönüm noktası oldu. Bu yeni dönemde lobi faaliyetlerinde ön planda yer alan azınlık cemaatleri Yahudi ve Rum cemaatleri oldu. Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin İstanbul'daki mevcudiyeti ve Patrik'in varlığı Türkiye-ABD siyasî ilişkilerinde daima çok önemli ve ağırlığı olan bir unsur oldu. Sağ ve milliyetçi kesimin tüm kışkırtmalarına rağmen bir Türk vatandaşı olan Rum Ortodoks Patriki Bartholomeos'un son yıllarda yurtiçi ve yurtdışı kamuoyundaki faaliyetleri son tahlilde Türkiye'nin çoğulcu bir yapıya sahip olup, sadece Müslüman olmayıp çok inançlı bir ülke olduğu ve bu dinlerin bir arada huzur içinde beraberce yaşadıkları imajını vermeye yönelik oldu. Bu bir yerde gene Türkiye'nin tanıtımına katkı yani lobi yapma şeklinde oldu.

Türkiye'deki Ermeni azınlığının durumu gerek Rum ve gerekse Yahudi azınlıklardan farklı oldu. [33] Ermeni azınlığı 1975 ve 1977 yıllarında ABD'ye giden işadamları heyetinde yer alan Prof. Arman Manukyan'ın şahsında ABD'deki lobi faaliyetlerine bir katılma girişiminde bulundu. Türkiye'de o yıllarda çok popüler olan Türk-Ermeni ilişkileri sempozyumlarında Ermeni cemaatine mensup kişiler katılıp Türkiye'nin bu meselede savunduğu görüşe paralel tebliğler verdiler. [34] 15 Temmuz 1983 tarihinde Paris'in Orly Havaalanı'nda ASALA örgütü tarafından THY'ye karşı yapılan bombalı saldırının sanıklarının 19 Şubat 1985 tarihinde başlayan ve tarihe "Orly duruşması" diye geçen duruşmalarda da Ermeni asıllı Türk vatandaşı Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Avadis Haçınlyan "moral tanık" olarak Türkiye lehine tanıklık yaptı ve Türkiye Ermeni cemaatinin içinde bulunduğu rahat yaşam koşullarını anlattı. [35] Benzer bir şekilde Ermeni cemaatinin basın organları da Türkiye'yi destekleyen yayınlarda bulundular. [36] Dönemin Ermeni Patriki de yurtiçi ve yurtdışı kamuoyuna verdiği mesajlarda daima Türkiye'yi destekledi ve Ermeni azınlığın Türkiye'ye olan sadakatini tekrarladı. Ancak tüm bu faaliyetler esas itibariyle yurtiçine dönük ve Türkiye'deki Ermeni azınlığı şoven milliyetçi hiziplerin ve basının muhtemel sataşmalarından ve saldırılarından korumaya, tecrit etmeye ve Türk-Ermeni cemaati ilişkilerini sıcak tutmaya yönelik faaliyetler oldu, esas mücadelenin cereyan ettiği ABD'de hiçbir etkisi olmadı. ABD'deki Ermeni toplumu, sivil teşkilâtları ve basını 24 Nisan tarihini

“soykırım günü” olarak tescil etme çabalarını yıllar boyunca sürdürdüler. Türkiye’deki Ermeni azınlığın bu çabalara müdahale etme imkânı olmadı, teşebbüs etmiş olsa bile başarıya ulaşmadı. [37] Bunda muhtemelen üç etken rol oynadı. Birincisi Ermeni cemaati içinde Jak V. Kamhi gibi uluslararası çapta güçlü ve lobi bağlantılarını geliştirmiş bir işadaminin mevcut olmaması, ikincisi ise SSCB’nin henüz dağılmamış olduğu bir siyasî konjonktürde hayatiyeti sınır komşusu Türkiye ile geliştireceği iktisadî işbirliğiyle sıkı sıkıya bağumlu olacak olan bağımsız bir Ermenistan devleti gerçeğinin henüz mevcut olmaması oldu. Üçüncü ve hepsinden önemli etken 1915 tehcirinin ve trajik sonucunun Ermenilerin ortak hafızalarında sarsılmaz bir şekilde yer etmiş olması oldu. Tehcirin zihinlerde yaratmış olduğu büyük travma ve tahribat nedeniyle Türkiye dışındaki diasporada yaşayan Ermeniler bu konudaki duygularını ve tepkilerini örgütlü lobi faaliyetleriyle dile getirdiler. Türkiye’de yaşayan küçük Ermeni cemaatinin, kendi içinde bulunduğu ortamdan çok değişik şartlar içinde yaşayan bu diasporaya bu konuda sağduyu ve itidal tavsiye etmesinin herhangi bir etkisi olması beklenemezdi ve nitekim de olmadı.

AZINLIK CEMAATLERİ - TOPLUM/İKTİDAR İLİŞKİLERİ KONUSUNDA “EN ANLAMLI ÖRNEK”: YAHUDI CEMAATI

Bugün gelinen noktada azınlık-siyasal iktidarlar ilişkileri açısından azınlıklar arasında en temayüz etmiş ve siyasî iktidarların en fazla ilgisine mazhar olan cemaat Yahudi cemaatidir. Bunun böyle olmasındaki yegâne değilse bile en önemli sebep Türkiye Yahudi cemaatinin elitleri ile yönetiminin ABD’deki güçlü Yahudi lobisi ile kurmuş oldukları mükemmel ilişkilerdir. Bu ilişkiler sayesinde İsrail devleti ile eşgüdümlü çalışan Amerikan Yahudi lobisi “24 Nisan soykırım günü” karar tasarılarına karşı koymaktan, TSK’ya satılması öngörülen fırkateynlere Amerikan Kongresi’nin koyduğu satış kısıtlaması yasağının kaldırılmasına, Türkiye’nin AB’ye üye olmasını desteklemekten, Kafkaslar’dan gelecek petrol boru hattının Türkiye’den geçmesine kadar tüm platformlarda Türkiye’ye desteğini esirgemedi ve esirgememeye de devam etmektedir. ABD’de Türkiye yanlısı güçlü Yahudi lobisinin ve onun

Türkiye uzantısı olan Türkiye Yahudi cemaati elitlerinin Türkiye'nin dış ilişkilerindeki ağırlıklarını görmek için RP'nin iktidar dönemine bakmak yeterlidir. İktidar ortağı olana kadar şiddetli bir siyonist, İsrail ve Yahudi karşıtı lisan kullanmış bulunan RP, Refah-Yol koalisyon hükümeti zamanında ABD'deki Yahudi lobisi ile sıkı ve sıcak ilişkiler kurmak için sarf ettiği gayretler, Yahudiler'e karşı en mesafeli duran, hattâ hasmane bir tavır almış olan bir siyasî partinin bile "Türkiye Yahudi cemaati-ABD Yahudi lobisi" faktörünün ağırlığını gözardı edemediğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. [38] Yahudi cemaatinin iktidarların ilgisine mazhar olmasının bir diğer nedeni de Yahudi cemaatinin resmî makamlar ile olan ihtilâflarını, diğer azınlık cemaatlerinin aksine, kamuoyuna kesinlikle yansıtmamaya özen göstererek halletmeye çalışma yolunu seçmiş olmasıdır. Bu yaklaşıma tek bir örnek vermek gerekirse azınlık cemaatlerine ait vakıflarla ilgili ihtilâflara Yahudi ve Ermeni cemaatlerinin değişik yaklaşım yöntemleri gösterilebilir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından 4-5 Nisan 1996 tarihlerinde düzenlenmiş olan "Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasal Çerçeve" konulu toplantıda vakıflarla ilgili panelde Ermeni cemaatini temsilen avukat Diran Bakır katılmış olmasına rağmen Yahudi cemaatini temsilen kimse katılmadı. [39] İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi'nin 31 Temmuz 1998 tarihinde düzenlemiş olduğu "Azınlık Vakıfları ve Ayrımcılık" konulu paneline Ermeni cemaatini temsilen gene avukat Diran Bakır katılırken Yahudi cemaatini temsilen gene kimse katılmadı. [40]

Keza Cumhuriyet'in 75. yılı vesilesiyle azınlık vakıflarının sorunlarıyla ilgili hazırlanmış bir yazı dizisinde Ermeni ve Rum cemaatleri adına konuşan avukatlar kendi sorunlarını dile getirirlerken Yahudi cemaati adına hiç kimse herhangi bir beyanda bulunmadı. [41] Yahudi cemaatinin siyasî iktidarların en çok ilgisine mazhar olmasının bir diğer nedeni de cemaat elitlerinin Türkiye Yahudi toplumunun özellikle Tek Parti döneminde yaşamış olduğu hiç de parlak olmayan tarihî geçmişine resmî anlayışın bakışıyla tamamen örtüşen "seçici bir tarih" anlayışı şeklinde yaklaşımları da oldu. [42] Türkiye'nin benimsemiş olduğu "resmî" tarih anlayışının dışına çıkıp geçmişte kalmış olaylara, örneğin 1915 yılında vuku bulmuş olan Ermeni Tehciri'ne "gayri resmî" bir görüşle yaklaşıldığı takdirde kamuoyunu yönlendiren güçlü yazarlar doğru görüşün resmî anlayış doğrultusunda olduğunu hemen ikaz

etmektedirler. Nitekim uzun yıllar Dışişleri'nde üst düzeyde görev yapmış ve aynı zamanda 500. Yıl Vakfı'nın yönetim kurulunda yer almış olan emekli büyükelçi Coşkun Kırca'nın değerlendirmesi de bu yönde olmuştur. Ermeni Patrikliği seçimi nedeni ile kamuoyuna yansımış bulunan ihtilâf vesilesiyle yazmış olduğu makalede Coşkun Kırca Ermeni toplumuna hitap ederek *“Ermeni cemaati kendi kimliğini şu veya bu şekilde hissetmekte serbesttir. Ne var ki eğer Türk toplumuyla temelinde sağlam bir kaynaşmayı arzuluyorsa, bilmelidir ki nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda en anlamlı örnek, Musevi cemaati tarafından veriliyor”* diye yazarak “seçici tarih” yaklaşımını büyük bir hevesle benimsemiş olan Yahudi cemaatini örnek olarak göstermiş olması da bu açıdan pek anlamlıdır. [43] Gerçi bu ikazın yapıldığı tarihten üç ay önce, 11 Haziran 1998 akşamı *Kanal D*televizyonunda yayımlanan “Ermeni Dosyası” programında Ermeni cemaatini temsilen katılan Patrik vekili Mesrob Mutafyan ile *Agos* gazetesi genel yayın yönetmeni Hrant Dink'in beyanları da Coşkun Kırca'nın bu programdan üç ay sonra ifade edeceği arzusu doğrultusunda olmuştur. Programa katılmış olan her iki cemaat temsilcisi Türkiye-Ermenistan ve Türk toplumu-Ermeni cemaati ilişkilerinde bir zihinsel engel teşkil eden ve Ermeni toplumunun ortak hafızasında sarsılmaz bir yer etmiş olan 1915 tehcirinin gündemin öncelikli maddesini teşkil etmemesi gerektiğinin altını çizdiler. Siyasetçilerin sarf etmiş oldukları “tarihteki olayları tarihçilere bırakalım” deyişini tekrarlayarak Türkiye-Ermenistan arasındaki kültürel ve ticari ilişkilerin gelişmesini gündemin ana maddesi olarak ön plana çıkardılar ve “reel politika”nın icaplarına uyarak bu tavrın Ermeni cemaatinin resmî anlayışı olarak benimsendiğini de göstermiş oldular. Gene Patrik seçimi ihtilâfı ile ilgili olarak bu yılın Eylül ayının ortalarında *Kanal 7*'de gösterime giren “Arka Plan” programında program yapımcısının Ermeni cemaatinin resmî makamlarla olan pürüzlerini TBMM'de temsilcileri olmadığı için DTP milletvekili Cefi Kamhi vasıtasıyla çözmeye çalıştıklarını belirtmesinden sonra, *Agos* gazetesi genel yayın yönetmeni Hrant Dink'in Ermeni cemaatinin TBMM'de bir milletvekili ile temsil edilmesinin artık gerekli olduğunu ifade etmesi de, Ermeni cemaatini kamuoyunda temsil eden bireylerin de olaylara artık reel politika ve pragmatizm çerçevesinde yaklaşmaya başladıklarının bir diğer göstergesi oldu. [44]

SONUÇ YERİNE

Azınlık cemaatleri-siyasî iktidarlar ilişkisi açısından bugün gelinen noktada Türkiye Amerikan siyasî arenasında 1974 yılına göre çok daha ileri bir noktada ve yerel ve uluslararası teşkilâtlarla daha iyi bir örgütlenme içindedir. ABD'deki Ermeni ve Rum lobilerinin Türkiye karşıtı tutumlarına orta vadede aynen devam edecekleri varsayıldığı takdirde devletin lobi faaliyetlerinde Türkiye'deki azınlık cemaatlerinin desteklerine ve bu cemaatlerin diasporada yaşayan diğer dindaş hemşerileriyle olan "hemşerilik" ilişkilerine ve desteklerine ihtiyacı olduğu da bir gerçektir. Bu aynı zamanda azınlık cemaatlerinin siyasî iktidarlar ile yumuşak, uyumlu ve iyi ilişkiler içinde olmaları için olmazsa olmaz bir şarttır. Aksine bir davranış siyasî iktidar açısından doğal olarak "görevden kaçma" anlamına geleceği ve dolayısıyla cumhuriyetin ilk yıllarında çok geçerli olan "azınlıkların sadakatları" sorgulamalarının tekrar gündeme gelmesine ve ilişkilerin gerginleşmesine yol açacağı muhtemeldir. [45]

Bu karmaşık ve karşılıklı fayda dengesine dayalı ilişkilerin en zayıf noktası, dış siyasî olayların konjonktürüne bağlı olarak, Türk basını ve kamuoyunda kimi zaman seyrek, kimi zaman sık sık rastlanan ve yazılı ve görsel medyanın her türlü vasatı kullanılıp azınlık cemaatlerine karşı yapılan ırkçı hakaretler ve aşağılamalar karşısında siyasî iktidarların takınmış oldukları tavidir. Siyasî iktidarların oy deposu, vasatının muhafazakâr, milliyetçi ve dindar olduğu Türk toplumdur. Böyle bir ortamda yükselen İslâmî ve son tahlilde milliyetçi talepler nedeniyle de ister liberal, ister muhafazakâr olsun, tüm siyasî partilerin bu talepleri yaratan geniş tabanı gözetme ve kollama niyetinde oldukları da aşikârdır. Bu tür oy kaygılarının egemen olduğu bir ortamda iktidarda bulunan siyasî parti(ler), esas oy deposunu teşkil eden muhafazakâr ve milliyetçi tabanı gücendirmemek için bu tabanın içinde yer alan muhtelif hizipler, bireyler veya aynı tabana seslenen siyasî partiler tarafından oy potansiyeli hiç kayda değer olmayan azınlık toplumlarına karşı sarf edilen ve ezici çoğunluğu TCK'nın 312. maddesinin kapsamına giren ırkçı isnatları ve hakaretleri önemsememeyi tercih etmektedirler. Bunun en belirgin örneği 500. Yıl Vakfı'nın 1992

yılında en doruk noktasına ulaşmış olan etkinlikleri sırasında kamuoyunda kitlesel bir şekilde dağıtılmış olan ve buram buram ırkçılık kokan *Son Mesaj* gazetesine karşı o dönemin siyasî otoritesinin seyirci kalışı olmuştur. [46] Benzer bir diğer duyarsızlık örneği olarak da Yahudi cemaati elitlerinin bir kısım İslâmî basında Yahudiler'e karşı sürekli yer almış olan anti-semit ve ırkçı yayımlarla ardı ardına yayımlanan anti-semit kitapların yasaklanmaları için devletin en tepe noktasına, Cumhurbaşkanlığı makamına kadar şikâyette bulunmuş olmalarına rağmen resmî makamların hiçbir müdahalede bulunmamış olmaları, olmuş olsalar bile söz konusu yayınlar yasaklanmadıkları için bu müdahalenin sonuçsuz kaldığı gösterilebilir. [47] Cumhuriyetin kurucu ve değişmez ilkelerinden olan laiklik ilkesine karşı son derece duyarlı olan siyasî iktidarlar laiklik ilkesini ihlâl eden basına, bireylere veya siyasî parti temsilcilerine karşı yargı mekanizmasını hemen harekete geçirirlerken aynı kişilerin ve aynı basının azınlık cemaatlerine karşı sarf ettikleri ırkçı isnatlara, hakaretlere ve sataşmalara karşı sessiz kalmayı tercih etmektedirler. Bu tavır azınlıklara bir kez daha Türk kamuoyunda ve siyasî iktidarlar nezdinde kendilerine tevdi edilmiş olan "Türkiye'nin imajının düzeltilmesi" görevini yerine getirmelerinin ötesinde kayda değer hiçbir önemleri olmadığını veciz bir şekilde hatırlatmaktadır.

Dipnotlar:

[1] Bu makalede kullanılan "azınlıklar" deyimini Lozan Antlaşması gereğince kabul edilen gayri müslim azınlıkları yani sadece Rum, Ermeni ve Yahudileri kapsamaktadır. Lozan Antlaşması için bkz Seha L. Meray (çeviren) *Lozan Barış Konferansı - Tutanaklar - Belgeler*, Yapı Kredi Yayınları, 1993.

[2] Laurent Mallet, "Türk Kimliğinin İnşâsı ve Türkiye'deki Yahudiler", *Türkiye-İsrail: Yarım Yüzyıllık Ortak bir Tarih*, Boğaziçi Üniversitesi, 4-5 Haziran 1998 tarihlerinde sunulmuş olup henüz yayımlanmamış tebliğ.

[3] Türkleştirme politikası için bkz. Ayhan Aktar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan

‘Türkleştirme’ Politikaları’, *Tarih ve Toplum*, Aralık 1996, sayı 156, s.4-18

[4] Bu konuda bkz. Rifat N. Bali, “Türkiye Yahudileri ve Dil Meselesi”, *Virgöl*, Şubat 1998, sayı 5, s. 60-61 ve Dr. Avner Levi, “Yakov Yona’nın Derlediği Türk Atasözleri’nin Işığı Altında Büyük Osmanlı Kentlerinde Yahudiler”, *Folklor/Edebiyat*, Eylül-Ekim 1996, no. 8, s. 35-41.

[5] Bu konuda bkz. Jacob M. Landau, *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İletişim Yayınları, 1996. Rifat N. Bali, “Tekinalp: Ateşli Bir Türk Yurtseveri”, *Cumhuriyet Kitap*, 15 Ağustos 1996, sayı 339, s. 13 / Rifat N. Bali, “Önce Türküm! Sonra... Belki Yahudi! Yahudilerin Türk Milliyetçiliği”, *Birikim*, Ekim 1997, sayı 102, s. 47-53. Evâmiri Aşere için bkz. Jacob M. Landau, *a.g.e.*, s. 289-290,

[6] Alexis Alexandridis, *The Greek Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations 1918-1974*, Center for Asia Minor Studies, Atina, 1983, s.109-111

[7] Esther Benbassa-Dudonney, “Le Tanzimat et le Kémalo-nationalisme : deux périodes marquantes dans l’histoire du judaïsme turc”, s. 257-273, *Cultures Juives Méditerranéennes et Orientales*, Syros / Paul Gentizon, *Mustapha Kemal ou l’Orient en Marche*, Editions Bossard, Paris 1929, s. 265.

[8] Alexis Alexandridis, *a.g.e.*, s.111.

[9] Milli iktisat konusunda bkz. Zafer Toprak, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)* *Milli İktisat Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

[10] Bu konuda bkz. Rifat N.Bali, “1930 yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka’nın Azınlık Adayları”, *Tarih ve Toplum*, sayı 167, Kasım 1997, s.25-34.

[11] Düstur 3cü tertip, Cilt 16, s. 1293-1303.

[12] Düstur 3cü tertip, Cilt 19, s. 1583.

[13] Amerikan Milli Arşivleri, 16 Haziran 1949 tarih ve 867.404/6-1-49 sayılı belge.

[14] Alexis Alexandridis, a.g.e., s.192 ve Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İletişim Yayınları, 1996, s. 164.

[15] Bu konudaki çalışmalar için bkz. Rifat N. Bali, "Resmi İdeoloji ve Gayri Müslim Yurttaşlar", *Birikim*, Ocak-Şubat 1998, sayı 105/106, s.170-176 ve Sevan Nişanyan, "Kemalist Düşünce'de 'Türk Milleti' Kavramı", *Türkiye Günlüğü*, sayı 33, Mart-Nisan 1995, s.127-141.

[16] Bu konuda ayrıntılı incelemeler için bkz. Halûk Karabatak, "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1996, sayı 146, s.4-16 / Avner Levi, "1934 Trakya Yahudi Olayları: Alınamayan Ders" *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1996 sayı 151, s.10-17 / Zafer Toprak, "1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu", *Toplumsal Tarih*, Ekim 1996 sayı 34, s.19-25 / Ayhan Aktar, "Trakya Yahudi Olaylarını 'Doğru' Yorumlamak", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1996, sayı 155, s.45-56.

[17] Bu konuda bkz. Rifat N. Bali, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar - I 'Yirmi Kur'a İhtiyatlar' Olayı", *Tarih ve Toplum*, Kasım-Aralık 1998, sayılarında yayımlanacak makale.

[18] Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi*, Belge Yayınları, 1992 / Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu yayınevi (t.y.) / Ayhan Aktar, "Varlık Vergisi ve İstanbul", *Toplum ve Bilim*, sayı 71, Kış 96, s.97-146 / Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef dönemi (1938-1945)*, Cilt 2, İletişim Yayınları, 1996, s.475-518 / Edward C.Clark, "Türk Varlık Vergisine Yeniden Bakış", *Yapıt*, Aralık-Ocak 1984-1985, sayı 8, s.29-43.

[19] Çok partili demokrasi döneminde azınlıklardan seçilen milletvekilleri şunlar oldu : Salamon Adato (Yahudi) VIII (1946) ve IX (1950) dönem DP İstanbul milletvekili, Vasil Konos (Rum) VIII dönem (1946) CHP İstanbul milletvekili (Meclise gitmeden istifa etti), Ahilya Moshos ve Andre Vahram Bayar (Rum) IX (1950) dönem DP İstanbul milletvekilleri, Hanri Soriano (Yahudi) X (1954) dönem DP İstanbul milletvekili, Aleksandros Hacopulo (Rum) X (1954) ve XI (1957) dönem DP İstanbul milletvekili, Zakar Tanver (Ermeni) X (1954) ve XI (1957) dönem DP İstanbul milletvekili, Hristaki Yoannidi (Rum) XI (1957) dönem DP İstanbul milletvekili, Mıgırdıç Şellefyan (Ermeni) XI (1957) dönem DP İstanbul milletvekili, Yusuf Salman (Yahudi) XI (1957) dönem DP İstanbul milletvekili, İsak Altabev (Yahudi) XI (1957) dönem DP İstanbul milletvekili, Berç Sahak Turan (Ermeni) 1961 yılı Cumhuriyet Senatosu İstanbul üyesi (*TBMM Albümü 1920-1991*, TBMM Genel Sekreterliği yayınları, 1994).

[20] Bu konuda bkz. "Kıbrıs Sorununun Gelişmesi Bağlamında 6-7 Eylül Olayları", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1986, sayı 33, s. 139-154.

[21] Walter Weiker, *The Unseen Israelis The Jews From Turkey in Israel*, University Press of America 1988, s.20.

[22] Kurucu Meclis'te yer alan azınlık temsilcileri Yahudi cemaatinden Erol Dilek, Rum cemaatinden Kaludi Laskari, Ermeni cemaatinden ise Hermine Agavni Kalustyan oldu. (*TBMM Albümü 1920-1991*, TBMM Genel Sekreterliği yayınları, 1994).

[23] Alexis Alexandridis, *a.g.e.*, s.316, Bu göç dalgaları 1922-1929, 1955-1959, 1964-1967 ve 1972-1975 yıllarında gerçekleşti.

[24] *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1965.

[25] *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1965 .

[26] *Hürriyet*, 11 Eylül 1974.

[27] *Tercüman*, 25 Ağustos 1975.

[28] *Cumhuriyet*, 31 Mart 1977.

[29] Riva Kastoryano, “L’intégration politique par l’extérieur. La communauté juive de Turquie”, *Revue Française de Science Politique*, cilt 42, sayı 5, Ekim 1992, s.786-801.

[30] Yakup Barokas, “Proje yönetmeni ve organizatör Naim Güteryüz 500. Yıl Zülfaris Müzesi’ni anlatıyor”, *Şalom*, 2 Eylül 1998.

[31] 500. Yıl Vakfı 1994 yılı faaliyet raporu, s.1.

[32] “Azınlıklar Parlamento’ya...”, *Tempo*, sayı 4, 25 Ocak 1995, s. 18-24. Bu yazıya dikkatimi çeken Dr. Arus Yumul’a candan teşekkür ederim.

[33] Ermeni cemaatinin halet-i ruhiyesini anlamamda yardımcı olup sorularıma cevap veren Dr. Arus Yumul ile Hrant Dink’e candan teşekkür ederim.

[34] Örneğin Dikran Kevorkyan, “Türk Ermenilerinin terör karşısındaki düşünceleri”, s.115-120 *Türk Tarihinde Ermeniler sempozyumu -Tebliğler ve panel konuşmaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın no.2, İzmir 1983

[35] *Hürriyet*, 28 Şubat 1985.

[36] Örneğin Türk Ermenilerinden gerçekler, *Jamanak* gazetesi, 2.bs, 1987.

[37] Nitekim Dikran Kevorkyan da Dokuz Eylül Üniversitesi’nde düzenlenen panelde

“Ermeni cemaati temsilcisi yapmış olduğu konuşmada Ermeni terörünü tasvip etmediklerini belirtti. Acaba bunun daha inandırıcı olabilmesi için bilhassa batı memleketlerine gidip lehimizde bir propaganda yapamazlar mı?” sorusuna “bu, buradaki bu dinî topluluğun ölçülerini aşan bir konudur. Heyet olarak gitmenin belli zorlukları vardır” cevabını verdi ve bu tür teşebbüslerin sistemli olarak değil münferit olarak yurtdışındaki dernek veya kilise yönetim kurullarında yapıldığını ifade etti. Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü, *a.g.e.* s.240-241. Benzer bir şekilde yakın tarihte de Ermeni cemaatinin Agos gazetesi “diaspora’daki Ermeni lobilerinin Türk lobileriyle doğrudan ilişkiye geçmelerinin ve diyalog ortamı oluşturmalarının zamanı geldi de geçti” satırlarıyla benzeri bir tespitte bulundu. (Hrant Dink, “Kullanmak...Kullanılmak...”, *Agos*, 19 Haziran 1998).

[38] RP-ABD Yahudi lobisi ilişkileri için bkz Rıfat N. Bali, “Türkiye’de Siyasal İslâmın Söyleminde Yahudi İmajı”, *Türkiye-İsrail: Yarım Yüz Yıllık Ortak Bir Tarih*, Boğaziçi Üniversitesi 4-5 Haziran 1998 tarihlerinde sunulan henüz yayımlanmamış tebliğ. Benzer bir şekilde İslâmcı yazar Mehmed Şevket Eygi de Müslümanların ABD’de lobi faaliyetlerinde bulunmasını istedi. (Mehmed Şevket Eygi, “Amerika’ya seslenmeliyiz”, *Milli Gazete*, 15 Haziran 1998).

[39] *Agos*, 12 Nisan 1996.

[40] *Agos*, 7 Ağustos 1998, s. 3.

[41] Berran Tözer, “Azınlık Vakıflarının Sorunları”, *Hürriyet*, 28-29 Eylül 1998.

[42] Bu resmî yaklaşımda Yahudi cemaati elitlerinin ölçüyü epey kaçırıp “kraldan fazla kralcı” bir tutumu benimseyip Türkiye’deki siyasî iktidarların bile hiçbir zaman tasvip etmemiş oldukları 1934 Trakya olayları ve Varlık Vergisi uygulaması gibi hâdiseleri mazur görmeye ve üstüne örtmeye çalıştıkları görüldü. (Bu konuda örnekler için bkz. Rıfat N. Bali, “Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar”, *Tarih ve Toplum*,

Eylül 1997, sayı 165, s.47-59.

[43] Coşkun Kırca, “Ermeni Patriği Seçimi (1) ve (2)”, *Yeni Yüzyıl*, 3 ve 4 Eylül 1998.

[44] Bu tür pragmatik bir yaklaşımın Ermeni cemaatinin vasatının haleti ruhiyesine de pek aykırı düşmediği düşünülebilir. Nitekim 1997 yılının sonunda *Agos* gazetesinde yayımlanan bir okur mektubu benzeri bir tavrı dile getirdi: “Türkiye’de yaşayan 2.000-3.000 Yahudi (bu sayı yanlış, doğrusu 20.000-30.000 olmalıdır - RNB) vekilini meclise göndermiştir. Siyasal konularını vekilleri sayesinde halletmektedirler. Ancak 50.000-60.000 Ermeni maalesef bu başarıyı gösterememiştir. Bunun sebebi tarihteki kara sayfaları bir kenara bırakıp siyaset sahnesinde var gücümüzle çalışmamız gerekir. Ülkemizde cemaatimizde çıkacak olan siyasetçilere iki milletin de ihtiyacı olacaktır. Örneğin Cefi Kamhi Türkiye ve İsrail arasındaki sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yöndeki anlaşmalarda bir köprü vazifesi görmüştür. Önümüzdeki günlerde aynı ortam Türkiye-Ermenistan arasında yaşanacaktır.” (Kaspar İkincidemir, “Kötü, komşusunu mal sahibi eder”, *Agos*, 26 Aralık 1997.

[45] Nitekim basının etkili adlarından Güneri Civaoglu da lobiciliğe ayırdığı başyazısında konuyu Ermeni cemaatinin Patrik seçimine getirdi ve örnek alınması gereken cemaat olarak Yahudi cemaatini ve 500. Yıl Vakfı’nı ve faaliyetlerini gösterdi. Yahudi cemaati elitlerinin ve 500. Yıl Vakfı’nın benimsemiş oldukları davranış tarzının dışına çıkılması halinde söz konusu azınlık cemaatinin “millet-i sadıka” olup olmadığının tartışma konusu olacağını imâ etti. “Lobi”, *Milliyet*, 9.10.1998.

[46] *Son Mesaj*, 15 Aralık-15 Ocak 1992 ve Haziran-Temmuz 1992 sayıları.

[47] Institute for Jewish Policy Research and American Jewish Committee, *Antisemitism World Report 1997* Londra 1997, s. 284.

Kaynak: birikimdergisi.com

